

УДК: 371.3::811.163.41'36

Оригинални научни рад

Примљен 6/6/2024

Прихваћен 25/7/2024

doi:10.5937/metpra27-51456

Ива Р. Медојевић¹
Независни истраживач

УВОЂЕЊЕ ПОЈМА БРОЈА У НАСТАВИ ГРАМАТИКЕ И ПРАВОПИСА

Сажетак: Бројевне речи имају незанемарљиво место у граматичкој и говорној пракси. Стога је циљ овог рада био испитивање принципа систематичности и поступности, и других аспеката увођења бројева у наставу језика. Анализа садржаја и упоредна анализа обухватиле су програме наставе и учења од првог разреда основне школе до четвртог разреда гимназије, као и уџбенике граматике од другог до петог разреда. Уочена је неусклађеност дидактичко-методичке апаратуре уџбеника, као и недовољно јасна и логична веза међу садржајима за први и други циклус основне школе, и основну и средњу школу. Наведено упућује на закључак да су неопходне промене на нивоу садржаја програма и уџбеника граматике, којима ће неусаглашености бити превазиђене. Тада би настава језика била додатно утемељена у науци и прилагођена узрасту ученика.

Кључне речи: разредна настава граматике и правописа, бројеви, програми наставе и учења, уџбеник граматике, дидактичко-методичка апаратура

¹ ivamedojevic@yahoo.com <https://orcid.org/0009-0002-5094-7377>, рођена 1997.

УВОД

Место бројевних речи у контексту језичке праксе и науке о језику има велики значај и због тога је важно одредити њихову дефиницију, класификацију и карактеристике, а посебно у оквиру образовноваспитног система дефинисати начине обраде садржаја који се тичу ове врсте речи на часовима предметне области језика. Током глобалног, оперативног и дневног планирања наставе, учитељи се најпре морају ослонити на важећи наставни програм као школски документ којим су на основу наставног плана прописани садржаји по предметима, као и на уџбенике које је одобрило Министарство просвете, чији аутори су у обавези да обраде садржаје прописане програмом. Ти садржаји треба да се заснивају на основним дидактичким принципима: принципу очигледности и апстрактности, принципу систематичности и поступности, принципу индивидуализације, диференцијације и интеграције, принципу приступачности (прилагођености узрасту ученика), принципу свесне активности, принципу рационализације и економичности и принципу научности (Vilotijević, 2000, str. 406). У овом раду акценат је на принципу систематичности и поступности приликом увођења појма броја као врсте речи, њихове класификације, карактеристика и правописних правила записивања бројева. Поштовање овог принципа подразумева систематично и поступно увођење појмова и повезивање, проширивање и продубљивање садржаја у оквиру уређеног система. Ученицима неретко представља проблем управо прелазак из првог циклуса у други циклус основног образовања, као и прелазак из основне школе у средњу школу, те овај принцип има велики значај у настави језика и књижевности, јер „захтева да ученик има јасну представу о целинама и о месту језичких, односно књижевних појава у њима” (Plić, 1998, str. 50). Осим тога, због научне утемељености садржаја, често се наглашава и принцип научности. Један од захтева добро организованог наставног процеса управо је обрада садржаја у складу са науком о језику и изучавање научних чињеница, појмова и правила у њиховом егзактном виду и без одступања од научних сазнања (Plić, 1998, str. 33).

Приликом истраживања бројевних речи у науци се јављају различите несугласице. У одређеном броју истраживања бројеви се сагледавају само у контексту других врста речи, те их неки аутори ни не сматрају посебном врстом, као што је пример граматике аутора Мразовић–Вукадиновић, у оквиру које се бројеви класификују као подврста именица (Mrazović & Vukadinović, 1990, str. 188). Узимајући то у обзир, Зељић поставља као циљ свог истраживања управо утврђивање нормиране класификације и граматичких правила у вези са бројевима у дотадашњој литератури (Zeljić, 2016, str. 9), изучавајући садржај општих и школских граматичких приручника и речника, те предлаже следећу дефиницију, која обухвата све наведене аспекте ове врсте речи: „бројеви су променљива, несамостална врста речи којом се означава тачан број онога што значи именица или који је по реду појам означен именицом” (Zeljić, 2016, str. 25). Други аутори дефинишу бројеве као „несамосталне, одредбене речи које означавају колико има онога што значи именица уз коју стоје или у којем се реду међу другим појмовима налази тај појам” (Stanojčić & Popović, 2010, str. 106), или као врсту речи посебног значења, који-

ма је заједничко „изражавање појма броја, било у најопштијем смислу (нпр. пет), било с неким додатним категоријалним значењем (нпр. пети, петоро, петори)” (Piper & Klajn, 2013, str. 138). Када је у питању класификација бројева, резултати досадашњих истраживања овог проблема нуде различите класификације уочене у различитим граматичким приручницима и речницима, а које обухватају следеће врсте бројевних речи: основни (кардинални), редни (ординални), збирни бројеви, бројне именице, бројни придеви², умножни, приложни, делни, разломачки и апроксимативни бројеви³. Структурирање класификације бројева у облику концентричних кругова олакшало би обраду садржаја у наставној пракси, а у таквој подели језгро чине основни и редни бројеви са јасном морфолошком и семантичком разграниченошћу, а периферију збирни бројеви, бројне именице и бројни придеви (Zeljić, 2014, str. 51). Прецизно дефинисање бројних именица и даље представља изазов србистима. У Нормативној граматичкој се именички бројеви, наведени као *мушколични бројеви*, одређују као „именички бројеви за групе у којима су искључиво лица мушког пола” (Piper & Klajn, 2013, str. 147). Идентична или слична дефиниција може се уочити у већини уџбеника који се користе у савременој настави. У различитим граматикама бројне именице се односе на све именице изведене од бројева, при чему је њихово значење шире од квантификације (Zeljić, 2016, str. 132), или као речи које су у служби основних бројева од два до 99 за означавање тачног броја мушких лица (Stanojčić & Popović, 2010, str. 108). Приликом поделе на променљиве и непроменљиве врсте речи, бројеви се наглашавају као променљиви у случају бројева од један до четири и редних бројева, док су бројеви од пет непроменљива врста речи, с тим што су бројеви попут милиона и хиљаде у граматичкој врсти бројева само по синтаксичкој функцији, а по осталим граматичким особинама именице и имају промену именица I и III врсте (Stanojčić & Popović, 2010, str. 106).

На основу прегледа доступне литературе из области методике наставе српског језика и књижевности може се закључити да ова предметна област није довољно истражена у односу на друге, посебно у односу на наставу књижевности (Cvetanović & Kelemen, 2011, str. 18), што представља потешкоћу наставницима, ученицима и ауторима наставних програма и уџбеника граматике. Усвајање појмова који се тичу граматичке и правописне норме често се своди на учење без разумевања и раздвајање језичких правила од саме језичке праксе, због чега ученици показују мањак интересовања (Vučković, 1993, str. 190) и развијају аверзију и отпор према самом процесу учења у оквиру наставе језика. Да би увођење неког појма било успешно и да би

2 У раду ћемо наизменично користити два термина: *бројевни придеви* и *бројни придеви*. У општем случају користимо први термин, при чему прихватамо аргументацију коју нуди Зељић (Zeljić, 2014, str. 52) поводом предлога наведеног детерминатива, док ћемо у изузетним случајевима позивања на литературу користити други термин онда када је то неопходно.

3 *Основни* бројеви „означавају колико има појединачно узетих појмова означених именицом уз коју стоје”, *збирни* „тачан број појмова који су означени именицама са значењем младог бића, односно тачан број бића различитог пола”, а *редни* „у коме се реду налази појам означен именицом уз коју стоје”. Аутори граматичког уџбеника за средњу школу из ког смо издвојили дате дефиниције, наводе да се збирни бројеви трансформишу у *бројне придеве* „онда када, употребљени у облику множине, одређују по броју и збир предмета који значе неку целину” (Stanojčić & Popović, 2010, str. 106–108).

се избегли наведени проблеми, потребно је појам увести уз адекватан лингвометодички текст⁴ који треба да испуњава неколико услова. Између осталог, препоручљиво је да он буде засићен језичком појавом, кратак, примерен и разумљив (Milatović, 2013, str. 392); то може бити уметнички, научнопопуларни или публицистички текст, а такође је добро користити и примере из ученичких радова или свакодневних комуникацијских ситуација (Nikolić, 1992, str. 511). Примери језичке појаве и задаци за вежбање садржани у уџбеницима граматике морају бити прилагођени узрасту, јасно формулисани и занимљиви ученицима, а пожељно је да постоје и задаци стваралачког типа, јер на тај начин ученици непосредно примењују знање и прилагођавају нове појмове свом језичком осећају и искуству. Осим тога, веома је важно да текст, којим се уводи нова граматичка појава, прате адекватне дефиниције које су кратке, јасне и прилагођене узрасту ученика, а такође је важна и њихова презентација, тачније место у уџбенику (Zeljić, 2014, str. 45). Прецизно дефинисање језичких појава које је праћено адекватним примерима у реченицама, омогућава „бољу упућеност наставника у ученичка предзнања на којима треба заснивати даље усвајање садржаја, продубљивање и модификовање знања” (Mičić, 2017, str. 20) и олакшава ученицима усвајање нових појмова и повезивање са већ усвојеним знањем.

Циљ овог истраживања био је да се испитају различити аспекти увођења појмова који се тичу бројевних речи у наставним програмима и уџбеницима граматике, да се утврди да ли се при увођењу тих појмова поштује принцип систематичности и поступности, тј. проширивање и повезивање садржаја из првог у другом циклусу образовања и да ли уџбеници граматике обухватају појмове предвиђене програмима и адекватну дидактичко-методичку апаратуру.

МЕТОДОЛОГИЈА ИСТРАЖИВАЊА

Хипотезе. Приликом истраживања кренули смо од следећих хипотеза:

1. Појам броја уводи се и проширује систематично и поступно из разреда у разред у наставним програмима за српски језик и књижевност од првог разреда основне школе до четвртог разреда гимназије.
2. Појам броја се уводи тако да је створена јасна и логична веза градива првог циклуса са градивом другог циклуса образовања, тј. градива основне са градивом средње школе.
3. У уџбеницима граматике за други, трећи и четврти разред основне школе уводе се и дефинишу појмови који су предвиђени новим наставним програмима за наведене разреде.
4. Увођење појма броја потпомогнуто је адекватном дидактичко-методичком апаратуром у уџбеницима граматике, пре свега лингвометодичким текстом, дефиницијама језичке појаве (бројева) и задацима за ученике.

⁴ *Лингвометодички текст* је „текст у настави граматике и правописа на којем се уочава језичка појава и њене карактеристике (на часу обраде), одн. на ком се проверава функционално знање о усвојеној језичкој појави (на часу утврђивања)” (Janićijević, 2014, str. 357).

Метод. Дескриптивном методом смо истражили садржаје наставних програма и уџбеника граматике, користећи технике анализе садржаја и упоредне анализе. Анализу садржаја користили смо приликом проучавања самих програма и уџбеника, а циљ је био да опишемо у којим разредима се уводе појмови у вези са бројевима као врстом речи, на који начин се они проширују и на који начин су обрађени у уџбеницима, тачније да ли је њихова дидактичко-методичка апаратура (пре свега лингвометодички текстови, дефиниције појмова и задаци за ученике) адекватна у односу на узраст ученика и садржај који се обрађује. Упоредном анализом обухватили смо старе и нове програме од првог до петог разреда основне школе. Циљ упоредне анализе био је утврђивање промена које су настале у савременој настави у односу на претходну праксу, при чему смо испитали који појмови се уводе у ком разреду и на који начин се ти појмови међусобно повезују, тачније да ли се садржај уводи и проширује поступно из разреда у разред. Анализу садржаја и упоредну анализу смо такође применили приликом истраживања садржаја и дидактичко-методичке апаратуре уџбеника различитих издавача, како бисмо утврдили разлике у односу на начин на који се обрађује садржај обухваћен овим радом. Списак аутора и издавача уџбеника који су ушли у наведени корпус налазе се у списку литературе, а у прилогу на крају текста се налазе табеле у којима су приказани подаци прикупљени анализом садржаја.

Узорак. Корпус за анализу садржаја обухвата следећи материјал:

1. претходно важећи наставни програми за предмет Српски језик и књижевност од првог до четвртог разреда основне школе,
2. нови, односно актуелни програми наставе и учења за предмет Српски језик од првог до четвртог разреда, као и актуелни програми наставе и учења за предмет Српски језик и књижевност од петог до осмог разреда основне школе,
3. актуелни програми наставе и учења за предмет Српски језик и књижевност од првог до четвртог разреда гимназије општег смера.

Укупан узорак, односно корпус истраживања, чини четири претходно важећа наставна програма за други, трећи и четврти разред и једанаест актуелних програма, и то од првог разреда основне школе, до четвртог разреда гимназије. Осим програма, у оквиру корпуса за анализу садржаја обухваћени су и уџбеници граматике од другог до петог разреда основне школе, које је Министарство просвете одобрило за коришћење у наставној пракси.⁵ Када су у питању уџбеници граматике, корпус истраживања обухватио је уџбенике следећих издавача: Завод за уџбенике и наставна средства, Клет, Креативни центар и Едука, и то по три уџбеника сваког од наведених издавача за други, трећи и четврти разред, осим у случају издавача Креативни центар – коришћен је један уџбеник, за пети разред основне школе.

⁵ Издавачи и имена аутора уџбеника наведени су у оквиру литературе коју смо користили током овог истраживања.

РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА

Упоредном анализом старих и нових програма наставе и учења од првог до петог разреда⁶ уочили смо неколико разлика. Појам броја се у актуелним програмима уводи први пут у другом разреду и тада се прави дистинкција између основних и редних бројева, док се у старим програмима појам бројева као врсте речи и њихова подела на основне и редне бројеве уводи тек у четвртом разреду, иако се у трећем уводе правописна правила писања бројева речима и записивања датума. Нови програм за трећи разред не садржи појмове који се односе на бројевне речи. Променљиве и непроменљиве речи (без именовања) уводе се у четвртом разреду, како у старом, тако и у новом програму, при чему није наглашено које подврсте бројева су променљиве. У новом програму за пети разред уводе се појмови збирних бројева и бројних именица на -ица, а бројевне речи се сврставају у групу променљивих речи, са напоменом да су неки непроменљиви. За разлику од тога, стари програм за пети разред претпоставља проширивање садржаја који се односи на класификацију бројева, тиме што се у оквиру групе главних бројева уводе и збирни бројеви. Наведене чињенице можемо уочити у Табели 1: *Увођење појмова у новим и старим програмима од првог до петог разреда основне школе*, која приказује у ком разреду се уводе који појмови. Анализом појмова наведених у Табели 2: *Појмови који се уводе од шестог до седмог разреда основне школе* и Табели 3: *Појмови који се уводе у гимназији* увидели смо да се у програмима од шестог до осмог разреда не уводе нови појмови који се тичу бројевних речи, већ се подразумева утврђивање садржаја из области морфологије усвојеног у претходним разредима. Програми од првог до четвртог разреда гимназије такође не обухватају нове појмове, тако да се садржај не проширује у односу на основну школу. Тек се у другом разреду гимназије ученици враћају на бројеве, и то поново у виду систематизације раније утврђеног градива из области морфологије. Систем појмова уведених у првом циклусу не проширује се и не надограђује у другом, већ се садржаји само утврђују и систематизују⁷. Када је у питању класификација бројевних речи, у доступној литератури можемо уочити више различитих типова поделе. Анализом програма смо уочили да се подврсте бројева уводе поступно из разреда у разред, али уз велике паузе. У другом разреду се спомињу основни и редни, а онда у петом разреду збирни бројеви и бројне именице. Тек много касније, у другом разреду гимназије, говори се о појму бројевних придева. Податке добијене анализом садржаја уџбеника приказали смо у Табели 4: *Садржај уџбеника за други разред*, Табели 5: *Садржај уџбеника за трећи разред* и Табели 6: *Садржај уџбеника за четврти разред*. Садржај уџбеника није сасвим прилагођен наставним програмом, али у највећој мери они садрже адекватну дидактичко-методичку апаратуру. Појмови се у уџбеницима граматике уводе поступно и систематично, осим

6 Односи се на правилнике о наставном плану и програму од првог до петог разреда основног образовања и васпитања из 2004, 2005. и 2006. године, и правилнике о програму наставе и учења од првог до петог разреда основног образовања и васпитања из 2017, 2018. и 2019. године.

7 Наглашавамо да се у оквиру наставног програма за други разред гимназије, у одељку под називом *Остваривање наставе и учења*, наводе и бројни придеви, али се овај појам не налази у оквиру садржаја који се обрађују, нити у овом, нити у претходним разредима основне и средње школе.

у онима чији је издавач Завод за уџбенике⁸. Када бисмо уџбенике сагледали искључиво из овог аспекта, истакли бисмо као примерене уџбенике издавача Едука, с обзиром на то да се уводе и проширују само они појмови предвиђени програмом, а уџбеник за трећи разред ипак обухвата и садржај који се односи на бројеве, за разлику од уџбеника других издавача, који су прилагођени програму. Сви анализирани уџбеници су врло слични у аспекту презентације садржаја, али постоје неке разлике које могу представљати потешкоће и наставницима и ученицима, а које се односе на дефинисање појмова и њихових особености, због тога што се јавља разлика у знању које стичу ученици који користе различите уџбенике. Дефиниције појма бројева се у највећој мери заснивају на његовом семантичком аспекту. Приликом анализе уџбеника уочили смо и неподударност садржаја који обухвата карактеристике бројевних речи. Уџбеник чији је издавач Клет нуди највећи број додатних примера и задатака за ученике, али за разлику од друга два издавача обухваћена истраживањем, не садржи додатне елементе дидактичко-методичке апаратуре. У четвртом разреду постоји неусклађеност међу уџбеницима различитих издавача – садржај уџбеника издавача Клет и Едука предвиђа увођење појмова збирних бројева и (редних) бројева као променљивих речи. Уџбеник издавача Завод за уџбенике садржи највећи број примера који илуструју обрађене појмове и правила, али садржи само два задатка стваралачког типа и једино се у њему наглашава вишезначност броја *jedan*, поред увођења појмова збирних бројева и бројних именица. Највећи број задатака које смо уочили заснивају се на томе да ученици уоче и препознају бројеве у различитим контекстима, а задаци стваралачког типа су у мањини.

Ученици се у првом циклусу усредсређују на следеће појмове: *бројеви као врста речи*, *основни бројеви*, и *редни бројеви*, при чему се овако предочен систем појмова проширује у четвртом разреду, наглашавањем *променљивости* бројева, и то на програмом нерегулисан, а међу различитим уџбеницима неусклађен начин. Тек у петом разреду програм налаже начин на који се овај садржај обрађује – бројеви се сврставају у променљиву врсту речи, са нагласком да су неки непроменљиви. Тада се уводе нови појмови: *збирни бројеви* и *бројне именице на -ица*⁹. Понекад се у уџбеничким дефиницијама истиче и *несамосталност* бројевних речи, и то онда када су ученици већ усвојили појам именице, те могу логички повезати тај садржај. Увођење појмова и проширивање садржаја који се односи на *правилна* *правила* писања бројева није сасвим у складу са наставним програмима¹⁰. Приметили смо и да се појмови који се тичу правописне норме обрађују на различите начине у различитим уџбеницима: неки аутори строго се ос-

8 У уџбеницима овог издавача у другом разреду се већ уводи појам збирних бројева, у трећем разреду садржај у вези са бројевима изостаје, а у четвртом разреду се уводе и бројне именице и велики број правописних правила, чиме се не поштује принцип доступности и може представљати оптерећење ученицима, уколико користе само уџбенике овог издавача од другог до четвртог разреда.

9 Поново наглашавамо да би потенцијални проблем могао настати у другом разреду гимназије, када се наводи појам *бројних* *придева* у оквиру систематизације садржаја, а не као нови појам који се први пут дефинише.

10 Програм за други разред предвиђа увођење следећих правила: писање тачке иза редног броја и писање датума арапским и римским цифрама, а програм за четврти разред предлаже увођење правила које се односи на писање вишечланих бројева.

лањају на програм (пример је уџбеник издавача Клет), неки уводе нова правила у трећем разреду (Едука), а неки већину правописних правила представљају тек у четвртом разреду. Поред дефинисања, класификације и утврђивања главних карактеристика бројева, постоје још неке језичке појаве које смо уочили приликом анализе уџбеника од другог до четвртог разреда, а које су важне за ученике млађих разреда: разликовање појмова *цифра* и *број*, и вишезначност неких бројева. Понекад се наглашава разлика између цифре и броја, али у већини уџбеника само у оквиру задатака за вежбање. Увидели смо да у неким уџбеницима аутори кроз задатке скрећу пажњу на вишезначност бројева, а посебно броја *један* (као што је случај са уџбеником издавача Завод за уџбенике). Веома је важно неговати у пракси овакав начин обраде садржаја, зато што тим путем помажемо ученицима да развију логичко мишљење, усвоје знања о језику у облику система, уоче и препознају лексичко богатство српског језика и прошире свој речнички фонд.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

На основу упоредне анализе старих и нових наставних програма од првог до петог разреда закључили смо да се при увођењу појма бројева принцип систематичности и поступности тек делимично поштује, посебно у новим програмима. На наставнику је одговорност да садржаје обрађује на такав начин да пауза између другог и петог разреда не представља проблем ученицима и да се они на адекватан начин припреме за други циклус образовања. Осим тога, важно је обратити посебну пажњу на адекватно увођење појма збирних бројева, како у уџбеницима, тако и у настави, с обзиром на резултате претходних истраживања који говоре о ниским нивоима постигнућа на тестовима знања када је у питању овај појам (Ilić, 2018, str. 163). Морућу потешкоћу представља и чињеница да се бројни придеви први пут спомињу у другом разреду гимназије¹¹, а очекује се утврђивање и систематизација у склопу подврста бројева. Тада се може јавити разлика међу ученицима у виду усвојеног знања, с обзиром на то да су наставници и аутори уџбеника имали слободу избора ранијег увођења тог појма. Увођење појма бројевних придева у том тренутку не мора бити проблематично, јер одговара узрасту ученика и ослања се на претходно усвојено знање, али се у том случају не може обрадити тек у оквиру систематизације већ усвојеног садржаја. Анализа садржаја програма од првог разреда основне школе до четвртог разреда гимназије наводи на закључак да се наведени појмови ипак усвајају на поступан начин у млађим разредима основне школе, јер није предвиђен ниједан појам чије увођење захтева познавање оних које ученици већ не познају, али није створена јасна и логична веза између садржаја првог и другог циклуса основног образовања и васпитања, нити основне и средње школе. С обзиром на садржај наставних програма за основну и средњу школу, сматрамо да би примерена разредној настави била подела на *редне* и *главне* бројеве, који потом обухватају *основне* и *збирне бројеве*, као и *бројевне именице* и *бројевне придеве*. Како би се избегле потешкоће које би

11 Ова појава може се уочити увидом у упутства за дидактичко-методичко остваривање програма наставе и учења за други разред гимназије у: Regulation on the Plan and Program of Teaching and Learning for Gymnasium (2020). *Prosvetni glasnik*, Beograd, LXIX/4, 1–447.

могле настати у пракси, сматрамо да би било сврсисходно појам збирних бројева увести већ у четвртом разреду на нивоу уочавања, али не и дефинисања, јер није исувише апстрактан за ученике овог узраста и због учесталости његове употребе у свакодневном говору, као и грешака које се притом дешавају, а могли бисмо да га повежемо са појмом збирних именица. Увидели смо да га аутори неких уџбеника свакако представљају, што само по себи није нужно штетно¹², али може представљати проблем и наставницима и ученицима, због програмских прописа и разлика у усвојеном знању. Пример увођења збирних бројева у другом разреду јесте садржај уџбеника издавача Завод за уџбенике из 2019. године. Важан је и начин на који се дефинишу и описују њихове особености, тачније да ли се означавају као променљиве речи и како се описују њихове граматичке категорије. Ученици могу усвојити појам бројевних придева на нивоу препознавања у седмом разреду, због тога што се ослања на познавање именица које се налазе само у облику множине (*pluralia tantum*), али зависно од наставника и од уџбеника из којих су учили, ниво знања међу ученицима се може разликовати. Свакако би појам био усвојен у оквиру познавања основне класификације бројева, што оставља простора да се у осмом разреду изврши детаљна систематизација градива и да до краја основног образовања ученици усвоје градиво у облику уређеног система у ком су садржаји поступно обрађени и повезани, те чине смислену и уређену целину. Неке врсте бројева који се наводе у литератури често се подразумевају под класификацијама које смо уочили, што може представљати потешкоћу ученицима старијих разреда и средње школе. На пример, препознавање умножних и прилошких бројева¹³ без именовања подврста могло би им помоћи да их разликују од прилога, као и препознавање бројевних речи попут разломачких и апроксимативних бројева (нпр. четвртина, десетак), које се сврставају у бројевне именице, а разликују се од именица које имају број у основи (нпр. двојка). Остаје отворено питање да ли би наставна пракса требало да тече у истом правцу као до сад и из ког разлога ученици млађих разреда не би ипак могли да, без именовања и дефинисања појмова, буду упознати са наведеним врстама бројевних речи и правописним правилима која се на њих односе, с обзиром на њихову примену у свакодневном говору и могуће повезивање неких од њих са наставом математике. Посебно у вези са тим, увођење бројевних придева у основној школи свакако је потребно засновати на теорији и емпирији, те оно остаје отворено за нова истраживања у области методике наставе српског језика и књижевности.

На основу анализе садржаја и дидактичко-методичке апаратуре уџбеника дошли смо до неколико закључака. Први се тиче дефинисања језичке појаве (бројева) у оквиру уџбеника граматике за млађе разреде основне школе. Оно што чини разлику међу овим и дефиницијом сврстаним у језичким приручницима намењеним широј употреби, јесу њихове морфолошке и синтаксичке карактеристике: језички приручници обично приликом дефинисања бројевних речи наводе њихову (полу)променљивост, несамосталност и граматичке категорије рода и броја. Изостанак наведених карактеристика бројева јесте методички адекватан поступак с

12 Често се дешава и пожељно је, уколико се поштује принцип прилагођености узрасту, да уџбеници садрже и више него што је прописано наставним програмима.

13 Ове подврсте се не спомињу у граматичким приручницима новијег датума. Више у: Lomprag, 2016.

обзиром на потребу прилагођавања дефиниције узрасту ученика другог разреда. Ипак, наглашавање наведених особености бројева у дефиницијама датим у уџбеницима граматике у наредним разредима омогућава поступно продубљивање разумевања појма бројева из разреда у разред, уз нагласак да се дате дефиниције увек прилагођавају узрасту ученика којима су уџбеници намењени. На пример, било би усклађено са узрастом ученика у другом разреду приликом дефинисања бројева нагласити да су несамосталне речи, а у четвртном да су неки бројеви променљиви, посебно с обзиром на увођење појма (не)променљивости речи у истом разреду.

Неподударност садржаја уџбеника различитих издавача, која се тиче карактеристика бројевних речи не изненађује, с обзиром на то да нека питања која се тичу променљивости бројева, као што је облик множине збирних бројева, још увек остају нерешена у науци. Питања деклинабилности и граматичких категорија бројевних речи и даље су предмет проучавања лингвистике, те сматрамо да садржај који се тиче ових питања није адекватно теоријски предочити ученицима млађег основношколског узраста. Постоје, међутим, утврђене чињенице од којих можемо поћи у настави. Бројеве сматрамо *несамосталном* врстом речи које углавном стоје уз именицу која означава појам који се квантификује. У другом разреду можемо споменути да углавном стоје уз именичке речи, јер су ученици тада већ усвојили појам именице, а то се може уочити у адекватним примерима и обухватити дефиницијом појма бројева када га први пут уводимо¹⁴. На тај начин, већ приликом првог упознавања са овом језичком појавом, омогућено је њено дубље разумевање, без ограничавања на семантички аспект речи. Друга важна карактеристика бројева је њихова *полупроменљивост* – чини се да већину бројева у свакодневном говору карактерише непроменљивост¹⁵, али као група речи јесу већински променљива врста речи. Проблему променљивости бројева можемо прићи већ у трећем разреду, на нивоу препознавања и кроз задатке за вежбање, затим у четвртном разреду на нивоу именовања, а утврдити у петом разреду приликом обраде садржаја који се тиче падежа. Предочавање информација које се тичу, на пример, рода, али и других граматичких категорија бројевних речи, требало би ускладити са узрастом ученика. Код других врста речи наглашавају се њихове граматичке категорије, стога сматрамо да је методички оправдано, кроз разноврсне вежбе и задатке за ученике, и онда када је то могуће, указати на разлике које постоје у овом контексту међу врстама и облицима бројевних речи. На тај начин бисмо поштовали узрасне потребе и ограничења ученика, а са друге стране подстакли размишљање и примену језичких сазнања, како би се избегле неосноване језичке генерализације и могуће грешке у писаном и усменом изражавању. Већина бројева спада у групу именских речи, најчешће стоје уз именицу и имају деклинацију. Познавање *граматичких категорија* броја и рода помогло би ученицима да будуће избегну грешке и недоумице у говору и писању, посебно у случају бројних придева, иако се они не именују у разредној настави.

14 Предлог дефиниције гласи: „бројеви су речи које означавају колико има нечега и које је нешто по реду. То су речи које углавном стоје уз именице”.

15 Заправо је у питању честа употреба „скамењеног акузатива” приликом коришћења бројева у пракси, иако су они формално променљиви (Zeljić, 2016).

Када су у питању задаци за ученике сврстани у уџбеницима граматике за млађе разреде основне школе, у овом раду предлажемо увећање броја задатака стваралачког типа. С обзиром на то да се од ученика захтева да у лингвометодичком тексту уоче, препознају и именују бројеве, било би корисније да мањи број задатака буде на нивоу препознавања, а већи на нивоу стваралаштва. На тај начин се учвршћује савладано градиво, обогаћује речник и развија самосталност ученика, те на крају постиже највиши ниво учења у настави граматике – стваралачки ниво. У вези са тим су говорили многи аутори (Jocić, 2007; Marinković, 1987; Milatović, 2013; Stevanović & Dimitrijević, 2013; Cvetanović, 1991; Cvetanović, 1996), охрабрујући наставнике да створе услове у настави језика који би омогућили свим ученицима да достигну ниво језичког стваралаштва.

Када је у питању правопис, на основу анализе садржаја програма наставе и учења и уџбеника граматике закључили смо да би било корисно да се правила наведена у програмима обједине и уведу већ у другом или трећем разреду, при чему се превазилазе могуће потешкоће, а садржај се касније може проширивати. Увођење правила писања вишечланих бројева, односно правила која се односе на писање бројева друге десетице већ у другом разреду било би методички оправдано, јер је у складу са садржајем из области математике, када се ученици упознају са бројевима до сто, тј. са вишецифреним бројевима. Поред тога, зависно од наставне ситуације би могло бити корисно нагласити разлику између *цифре* и *броја* већ у другом разреду, када се појам бројева уводи први пут, и то уз именовање и разликовање наведених појмова.

Изнетим закључцима потврдили смо прву и четврту хипотезу од којих смо пошли у нашем истраживању. Друга, која се односи на повезаност садржаја првог и другог циклуса основног образовања и садржаја који се обрађује у основној и средњој школи, оповргнута је, док је трећа тек делимично потврђена, јер неки од уџбеника нису у потпуности усклађени са програмима наставе и учења. Предочени резултати истраживања наводе на закључак да би на овај начин требало истражити и обраду осталих садржаја из области морфологије, па и граматике у целости, како бисмо утврдили да ли постоје недоследности међу програмима и неусклађеност садржаја уџбеника различитих аутора и пронашли начине превазилажења препрека које последишно настају у наставној пракси.

Литература

- Cvetanović, V. (1991). *Teacher and creative work of students in native language teaching*. Beograd: Pedagoška akademija za obrazovanje učitelja [In Serbian]
- Cvetanović, V. (1996). *Independent and creative work in Serbian language teaching: a manual for students of teacher education faculties*. Beograd: Bodex [In Serbian]
- Cvetanović, Z. & Kelemen, Lj. (2011). Methodological modelling of the grammar and orthography, *Teaching innovations*, vol. 1 (2011), 17–26. [In Serbian]
- Cvetković, M. & Prvulović, B. (2016). *Language Lessons: Serbian Language for the Fourth Grade of Elementary School*. Beograd: Eduka [In Serbian]

- Dragičević, R. (2005). *Serbian language for the Fourth Grade of Elementary School*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, BIGZ [In Serbian]
- Drezgić, V. (2020). *Language lessons: Serbian language for the Second Grade of Elementary School*. Beograd: Eduka [In Serbian]
- Ilić, V. (2018). Numerals in Serbian language teaching: current status and issues. In: Ljiljana Bajić, Jelena Ginić, Nataša Stanković Šošo (eds.). *Aktuelni teorijsko-metodološki problemi proučavanja i nastave slovenskih jezika, književnosti i kultura: zbornik radova* (148–167). Beograd: Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu. DOI: 10.18485/mks_knsjkk.2017.ch10 [In Serbian]
- Ilić, P. (1998). *Serbian Language and Literature in Teaching Theory and Practice: Teaching Methodology*. Novi Sad: Zmaj [In Serbian]
- Janićijević, V. (2014). Linguomethodical Text, In: Pijanović, P. (ed). *Leksikon obrazovnih termina* (357–358). Beograd: Učiteljski fakultet [In Serbian]
- Jocić, Z. (2007). *Linguistic creativity in grammar teaching*. Beograd: Učiteljski fakultet [In Serbian]
- Jovanović, S. (2019). *Serbian Language for the Second Grade of Elementary School*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, BIGZ [In Serbian]
- Jovanović, S. (2020). *Serbian Language for the Third Grade of Elementary School*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, BIGZ [In Serbian]
- Juhas, I. (2019). *Language Lessons: Serbian Language for the Second Grade of Elementary School*. Beograd: Eduka [In Serbian]
- Lompar, V. (2016). *Parts of Speech and Grammatical Practice (from Vuk's era to today)*. Beograd: Društvo za srpski jezik i književnost Srbije [In Serbian]
- Marinković, S. (1987). *Creative teaching of Serbo-Croatian language and literature*. Beograd: Export-pres [In Serbian]
- Marinković, S. (2018). *Serbian Language for the Fifth Grade of Elementary School*. Beograd: Kreativni centar [In Serbian]
- Milatović, V. (2013). *Teaching Methodology of Serbian Language and Literature in Primary Education*. Beograd: Učiteljski fakultet [In Serbian]
- Mićić, V. (2017). Methodological Functionality of Components in Textbook Definitions of Subject and Predicate in the First Cycle of Education, *Teaching innovations*, vol. XXX, 12–23. DOI: 10.5937/inovacije1703012M [In Serbian]
- Mrazović, P. & Vukadinović, Z. (1990). *Grammar of Serbo-Croatian language for foreigners*. Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića
- Nikolić, M. (1992). *Teaching Methodology of Serbian Language and Literature*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, BIGZ [In Serbian]
- Piper, P. & Klajn, I. (2013). *Normative Grammar of the Serbian Language*. Novi Sad: Matica srpska. Available at: https://www.academia.edu/44886474/Predrag_Piper_i_Ivan_Klajn_Normativna_gramatika_srpskog_jezika_2013 [In Serbian]
- Regulation on the Curriculum for the First, Second, Third, and Fourth Grades of Primary Education and the Teaching Program for the Third Grade of Primary Education (2005). *Prosvetni glasnik*, Beograd, LIV/1, 1–9. [In Serbian]

- Regulation on the Curriculum and Program for the First and Second Grade of Primary Education (2004). *Prosvetni glasnik*, Beograd, LIII/10, 1–10. [In Serbian]
- Regulation on the Teaching Program for the Fourth Grade of Primary Education (2006). *Prosvetni glasnik*, Beograd, LV/3, 4–11. [In Serbian]
- Regulation on the Plan and Program of Teaching and Learning for Gymnasium (2020). *Prosvetni glasnik*, Beograd, LXIX/4, 1–447. [In Serbian]
- Regulation on the Curriculum and Learning Program for the Second Grade of Primary Education (2018). *Prosvetni glasnik*, Beograd, LXVII/16, 49–52. [In Serbian]
- Regulation on the Curriculum and Learning Program for the Eighth Grade of Primary Education (2019). *Prosvetni glasnik*, Beograd, LXVIII/11, 61–70. [In Serbian]
- Regulation on the Curriculum and Learning Program for the Fifth and Sixth Grade of Primary Education (2018). *Prosvetni glasnik*, Beograd, LXVII/15, 2–84. [In Serbian]
- Regulation on the Curriculum and Learning Program for the First Grade of Primary Education (2017). *Prosvetni glasnik*, Beograd, LXVI/10, 4–8. [In Serbian]
- Regulation on the Curriculum and Learning Program for the Seventh Grade of Primary Education (2019). *Prosvetni glasnik*, Beograd, LXVIII/5, 61–69. [In Serbian]
- Regulation on the Curriculum and Learning Program for the Third Grade of Primary Education (2019). *Prosvetni glasnik*, Beograd, LXVIII/5, 6–11. [In Serbian]
- Regulation on the Curriculum and Learning Program for the Fourth Grade of Primary Education (2019). *Prosvetni glasnik*, Beograd, LXVIII/11, 2–7. [In Serbian]
- Stanojčić, Ž. & Popović, Lj. (2010). *Grammar of the Serbian Language*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, BIGZ [In Serbian]
- Stevanović, J. & Dimitrijević, M. (2013). Encouraging initiative, cooperation, and creativity in teaching Serbian language and literature, *Zbornik Instituta za pedagoška istraživanja*, vol. 45 (2), 381–403. [In Serbian]
- Zeljić, G. (2014). Numbers as a part of speech in grammar textbooks for elementary school, *Teaching innovations*, vol. XXVII, 42–54. DOI: 10.5937/inovacije1401042Z [In Serbian]
- Zeljić, R. (2016). *Morphological-Semantic Characteristics of Numbers in the Serbian Language*. Beograd: Učiteljski fakultet [In Serbian]
- Žeželj, R. (2019). *About Language: Serbian language for the Second Grade of Elementary School*. Beograd: Klett [In Serbian]
- Žeželj, R. (2020a). *Our Language and Culture of Expression 3: Serbian Language for the Third Grade of Elementary School*. Beograd: Klett [In Serbian]
- Žeželj, R. (2020b). *Our Language and Culture of Expression 4: Serbian Language for the Fourth Grade of Elementary School*. Beograd: Klett [In Serbian]
- Vilotijević, M. (2000). *Didactics 1: Subject of Didactics*. Beograd: Učiteljski fakultet [In Serbian]
- Vučković, M. (1993). *Methodology of Teaching Serbian Language and Literature in Lower Grades of Elementary School*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, BIGZ [In Serbian]

Iva R. Medojević¹⁶
Independent researcher

INTRODUCING THE CONCEPT OF NUMBERS AS PART OF SPEECH IN GRAMMAR AND SPELLING TEACHING

Abstract: Numerals hold a significant place in grammar and speech practice. Hence, the aim of this study was to examine the principles of systematicity and progression, along with other aspects of introducing numerals in grammar and spelling teaching. Content analysis and comparative analysis encompassed curricula and learning programs from the first grade of elementary school to the fourth grade of gymnasium, as well as grammar textbooks from the second to the fifth grade. Inconsistencies in the didactic-methodological apparatus of textbooks were observed, as well as insufficiently clear and logical connections between contents for the first and second cycles of elementary school, and between elementary and high school. This suggests the need for changes in the content of curricula and grammar textbooks to overcome these discrepancies. Then, language teaching would be further grounded in science and adapted to the students' age.

Keywords: elementary grammar and spelling teaching, numerals, school curricula, grammar textbook, didactic-methodological apparatus

¹⁶ ivamedojevic@yahoo.com <https://orcid.org/0009-0002-5094-7377>

ПРИЛОГ / APPENDIX

Табела 1: Увођење појмова у новим и старим програмима од првој до петтој разреда основне школе

	Први разред	Други разред	Трећи разред	Четврти разред	Пети разред
Стари програми	/	/	(правопис) Писање датума, писање бројева словима.	Речи које у писању и говору мењају облик, речи које не мењају облик (без именовања непроменљивих речи). Бројеви – главни (основни) и редни, појам и препознавање у реченици.	Појам променљивости и непроменљивости речи и подела. Бројеви, појам и употреба, систематизација врста, главни (основни, збирни) и редни, значење бројева.
Нови програми	/	Бројеви (основни и редни бројеви). (правопис) Тачка иза редног броја, писање датума арапским и римским шифрама.	/	Речи које у писању и говору мењају облик, речи које не мењају облик (без именовања непроменљивих речи). (правопис) Писање вишечланих бројева.	Променљиве речи (именице, заменице, придеви, глаголи, бројеви – са напоменом да су неки бројеви непроменљиви); непроменљиве речи: прилози (уз напомену да неки могу имати компарацију) и предлози; бројеви – врсте и употреба: главни (основни, збирни бројеви и бројне именице на -ица) и редни бројеви.

Табела 2: Појмови који се уводе од шестој до седмој разреда основне школе.

	Шести разред	Седми разред	Осми разред
Појмови наведени у наставном програму	/	Непроменљиве врсте речи (везници, речце, узвици)	Морфологија: врсте и подврсте речи и њихове категорије

Табела 3: Појмови који се уводе у гимназији (олишћи смер)

	Први разред	Други разред	Трећи разред	Четврти разред
Појмови наведени у наставном програму	/	Морфологија у ужем смислу	/	/

Табела 4: Садржај уџбеника за други разред

Издавач	Појмови који се уводе	Лингво - методички текст	Додатни примери	Питања уз текст	Дефиниција	Задаци	Додатни елементи методичке апаратуре
Завод за уџбенике	4 ^а	примерен	7+8+5	4+2 (1)	примерена [*]	1+2 (1) +2	1 ^б
Клет	5 ^в	примерен	14+2	5+4	примерена	8 (1) +7 (1)	-
Едука	3 ^г	примерен	-	6	примерена [*]	1 (1)	2 ^д

^а бројеви, основни бројеви, редни бројеви, збирни бројеви

^б прилог који служи систематизацији појмова, а у ком су приказани дефиниција (која обухвата основне и редне бројеве) и класификација бројева на основне, редне и збирне

^в бројеви, основни бројеви, редни бројеви, цифра – број, датум, правила писања редних бројева и бројева друге десетице

^г бројеви, основни бројеви, редни бројеви

^д прилог у функцији самовалуације ученика; прилог у функцији систематизације градива: графички приказ класификације бројева

* дефиниција дата у овим уџбеницима обухвата и основне и редне бројеве

Табела 5: *Садржај уџбеника за трећи разред*

Издавач	Појмови који се уводе	Лингво - методички текст	Додатни примери	Питања уз текст	Дефиниција	Задаци	Додатни елементи методичке апаратуре
Завод за уџбенике	-	-	-	-	-	-	-
Клет	-	-	-	-	-	3+3	-
Едука	2 ^а	примерен	-	6 (1)	примерена	3	1 ^б

^а вишечлани бројеви, правила писања вишечланих бројева, стотина и бројева друге десетице

^б прилог у функцији самоевалуације ученика

Табела 6: *Садржај уџбеника за четврти разред*

Издавач	Појмови који се уводе	Лингво - методички текст	Додатни примери	Питања уз текст	Дефиниција	Задаци	Додатни елементи методичке апаратуре
Завод за уџбенике	5 ^а	примерен	12+3+37	-	примерена ^б	5 (2)	2 ^в
Клет	1 ^г	-	-	-	-	5	-
Едука	2 ^д	примерен	1	-	примерена	18 (3)	-

^а бројеви; основни, редни и збирни бројеви, бројне именице, правила писања редних и вишечланих бројева и датума

^б дефиниција збирних бројева обухвата и њихову зависност (наглашено је да обично стоје уз именице)

^в први прилог приказује још неке примере бројева кроз шaljиви текст, а у другом се кроз неколико примера приказује вишезначност броја *један*

^г бројеви као променљиве речи

^д правила писања датума, редни бројеви као променљиве речи